

УДК 549(092)(477)

ЖИВИЙ КЛАСИК УКРАЇНСЬКОЇ МІНЕРАЛОГІЇ (ДО 85-РІЧЧЯ ЗАСЛУЖЕНОГО ПРОФЕСОРА ОРЕСТА МАТКОВСЬКОГО)

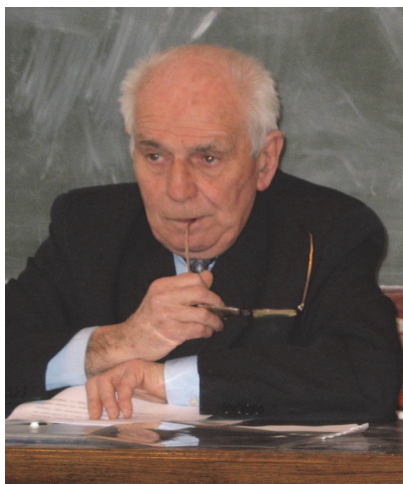
В. Павлишин

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Васильківська, 90, 03022 м. Київ, Україна
E-mail: V.I.Pavlyshyn@gmail.com*

Стаття присвячена 85-річчю видатного вченого-мінералога, професора Львівського національного університету імені Івана Франка О. Матковського. Висвітлено розмаїту наукову й організаційну діяльність ученого, спрямовану на розвиток мінералогії України.

Ключові слова: Орест Іллярович Матковський, мінералогія, акцесорний мінерал, регіональна мінералогія, Український щит, Українські Карпати, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Усе починалося в с. Терпилівка на Тернопільщині, де 85 років тому народився майбутній мінералог Орест Матковський. Двічі побувавши в його селі (1960–1961) і познайомившись з його батьками, я роблю висновок (під кутом зору сьогоденного бачення й розуміння), що малий Орест зростав нехай і не в дуже заможній, проте шляхетній за духом родині, яка виховала в ньому найкращі риси галичанського інтелігента. І тому не випадково член-кореспондент АН УРСР, ректор Є. Лазаренко, зваживши на відмінну успішність, поєднану зі шляхетною поведінкою Матковського-студента в стінах університету, запропонував йому навчання в аспірантурі (1953–1956) на кафедрі мінералогії Львівського університету, з якою Орест Іллярович надалі пов'язав своє творче життя.

Наполеглива та цілеспрямована праця О. Матковського спочатку під крилом Є. Лазаренка, а згодом на самостійній ниві супроводжувалася, особливо після успішного захисту двох дисертацій, достатньо стрімким кар'єрним злетом: асистент – доцент – професор – завідувач кафедри – декан – заслужений професор університету – академік АН вищої школи України. Орест Іллярович на геологічному факультеті досягнув щонайменше трьох рекордів: за тривалістю творчо-активного життя (61 рік), перебування на посаді головного редактора “Мінералогічного збірника” (34 роки), безперервного очільництва

на посаді декана (16 років). Кафедру мінералогії він очолював 25 років (1974–1999), стільки ж, як і його вчитель Є. Лазаренко (1944–1969), проте зі зміщенням на 30 років.

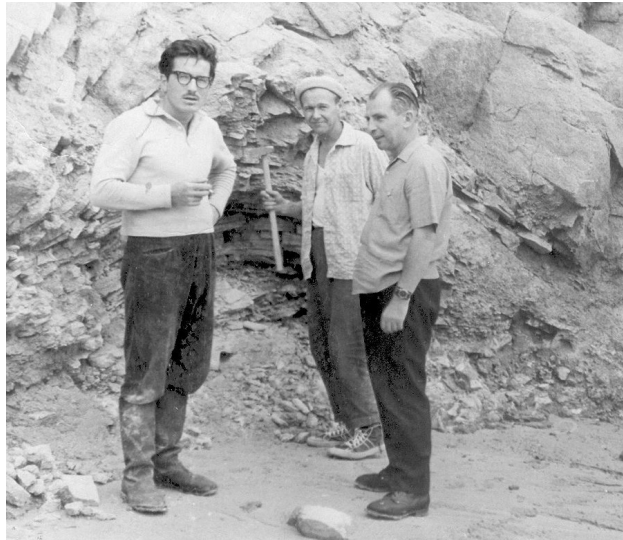
По дорозі на польові роботи в Чивчини, 1963. Зліва направо: В. Павлишин, У. Феношин, Л. Григорчук, водій Володя, О. Матковський.

Обідній відпочинок у Чивчинських горах, 1963. Зліва направо: Л. Григорчук, У. Феношин, О. Матковський, В. Павлишин.

Нижче стисло, подекуди з пропусками, висвітлимо деякі, можливо, найвагоміші результати наукової діяльності О. Матковського. З історії науки знаємо, що вибір ученим об'єктів дослідження – немаловажна справа. Орест Іллярович удаю обрав контрастні за геологічною історією геолого-структурні елементи України – Український щит і Карпати (українська частина), які були й нині є основними об'єктами його мінералогічного дослідження, на результатах якого вчений розвиває регіональну мінералогію з розділом “Мікромінералогія”, учення про типоморфізм мінералів, прикладну мінералогію, час від часу додаючи до них розробку проблем загальної мінералогії.

У мінералогічному житті України знаменною подією був вихід у світ 1960 р. наукової монографії *Мінералогія вивержених комплексів Західної Волині* (автори Є. К. Лазаренко, О. І. Матковський, О. М. Винар, В. П. Шашкіна, Г. М. Гнатів). Це перша фундаментальна праця з мінералогії різних за походженням мінеральних комплексів України, якою започатковано розвиток потужного спеціалізованого мінералогічного напрямку регіональної мінералогії України, визнаної експертами світовим досягненням. Здобуток другого автора цієї монографії високо оцінив сам Є. Лазаренко, він часто як зразковий приклад наводив піонерські дослідження О. Матковського, викладені в його монографії *Акцесорные минералы гранитоидов осницкого комплекса Волини* (1956), невдовзі (1958) перекладену японською мовою. Крім детальної характеристики акцесорних мінералів, що вже було новацією, Орест Іллярович напрацював методику дослідження цих мінералів і використання їхнього складу для типізації гранітів. До О. Матковського такі питання у Львові навіть не ставили.

О. Матковський (праворуч), М. Сливко та В. Павлишин перед розкритим тілом камерного пегматиту. Володарськ-Волинський, 1967.

У студентські роки Орест Іллярович мене не вчив. Проте вже під час моєї роботи на кафедрі мінералогії Львівського університету (1960–1962) це була суцільна наука з його боку. Вона особливо яскраво виявилася у співпраці з наукових тем “Шліховий аналіз” і “Мінералогія й генезис камерних пегматитів Волині” – єдиного в колишньому СРСР джерела видобутку якісних кристалів п’езокварцу, без якого неможливо було розвивати космічну та військову техніку. Молодому доценту О. Матковському, тоді однісінькому на факультеті професійному знавцю акцесорних мінералів, було доручено виконати фактично державне завдання: дати якомога точнішу якісну та кількісну мінералогічну оцінку численним шліховим пробам з кори звітрявання основних порід Коростенського плутону (на Іршанському гірничозбагачувальному комбінаті виробляли ільменітовий концентрат). Я був залучений до цієї роботи і навчився завдяки вчителю Ореста Ілляровича діагностувати й описувати під бінокуляром акцесорні мінерали, точніше – мікромінерали.

Одна річ – розглядати й візуально діагностувати макромінерали, інша – під біноклю лупою. Це різні розмірні рівні пізнання мінеральної речовини, які в методичному контексті розмежував і напрацював А. Гінзбург.

Нині ми достеменно знаємо, що розмір індивідів у мінеральному царстві (за термінологією М. Юшкіна – мега-, макро-, мікро- і наномінерали) кардинально впливає на їхню морфологію, дефектність тощо, а пізнання природи цього чинника вивело О. Матковського (без формулювання концептуальних засад) на новий рівень мікромінералогії, де-факто він став одним з її засновників.

О. Матковський (другий праворуч у першому ряду) серед членів радянської делегації на XII конгресі Міжнародної мінералогічної асоціації. Варна (Болгарія), 1982.

Повернімося до результатів аналізу шліхів з Іршанського розсипного родовища. Орест Іллярович їх узагальнив і визначив основні закономірності зміни вмісту й розподілу рудних та інших мінералів по латералі й вертикалі кори звітрювання; ці закономірності стали основою підрахунків запасів родовища, насамперед ільменіту.

У той час (60-ті роки XX ст.) на руднику “Волинський” завершено видобуток кристалів моріону в каоліновій корі звітрювання і розпочато кар’єрну розробку корінних камерних пегматитів, зосереджених у гранітах. Виникла проблема – чи можна за даними мінералогічних досліджень шукати в корінних породах камерні пегматити, а серед них – продуктивні, беручи до уваги те, що зі 100 тіл лише три-п’ять є промисловими. Виявилося, забігаючи вперед, що можна, проте на засадах ґрунтовних знань з мінералогії, анатомії пегматитів та їхнього генезису.

О. Матковський спільно з науковим керівником Є. Лазаренком напрацював програму мінералогічного дослідження камерних пегматитів Волині та їхніх вмісних порід, у виконанні якої брав найактивнішу участь, детально вивчив добрий десяток мінералів, акцесорні мінерали, обґрунтував деякі критерії оцінки продуктивності пегматитів.

Історично так склалося, що камерно-пегматитова тематика була завершена вже в Києві у формі декількох звітів, низки статей і двох монографій, серед яких найпопуляр-

нішою є *Мінералогія і генезис камерних пегматитів Волини* (1973). У ній Орест Іллярович є співавтором розділу, де висвітлено мінералогічну характеристику пегматитів.

На Українському щиті О. Матковський завершив дослідження у 80-ті роки ХХ ст. Тут увагу вченого привернула Білокоровицька структура (Волинський блок), у межах якої під його керівництвом проведено різнобічне вивчення мінералогії золотоносних докембрійських конгломератів білокоровицької світи. Спільно зі своїми учнями й колегами він напрацював мінералогічні критерії генезису та розшуків золотого зруденіння.

Учасники виїзної сесії УМТ “Циркон”. Одеса, 1987. Зліва направо: Д. Возняк, З. Бартошинський, В. Павлишин, С. Бекеша, В. Квасниця, О. Матковський, Л. Шукайло, У. Феношин.

У 70-ті роки ХХ ст. Орест Іллярович паралельно започаткував новий етап досліджень – у Карпатському регіоні. Насправді треба говорити про повернення до карпатської тематики, оскільки О. Матковський у рік виходу в світ названої вище колективної монографії (1960) сформував на кафедрі мінералогії Чивчинський мінералогічний загін, покликаний, на думку його організатора, продовжити на сучасному рівні дослідження у Чивчинських горах (такі дослідження ще в польські часи започаткував Ю. Токарський), розширивши їх на всі комплекси цього палеозойського ядра Карпат.

Продуктивну роботу Чивчинського загону, який певний час працював у тісному контакті з Чивчинською геологознімальною експедицією Московського державного університету (науковий керівник проф. В. Славін), Орест Іллярович згодом доповнив порівняльними дослідженнями ще одного палеозойського масиву – Рахівського. Закономірним результатом цих досліджень стала докторська дисертація О. Матковського (1975), якій передувала публікація відомої монографії *Мінералогія і петрографія Чивчинських гор (Украинские Карпаты)* (1971), удостоєної 1983 р. Державної премії України в галузі науки і техніки.

Перша ластівка з Чивчинських гір – стаття О. Матковського *О так называемых мармарошских диамантах* (1961), у якій уперше на підставі комплексних досліджень зроблено висновок про гідротермальне походження цих кристалів і розвінчано їхнє осадове

походження. А чому ці кристали кварцу названо діамантами? На це питання згодом дали відповідь В. Павлишин і Д. Возняк.

У докторській дисертації О. Матковського схарактеризовано близько 100 породоутворювальних, рудних і акцесорних мінералів, з яких десять описано вперше. Зокрема, у Чивчинських горах Орест Іллярович відкрив новий різновид стильпномелану – Мп-стильпномелан і описав першу знахідку в Україні данемориту. На особливу увагу заслуговують дисертаційні напрацювання, які стосуються акцесорно-мінеральної спеціалізації порід і комплексів, значення типоморфних мінералів і типоморфних ознак мінералів для з'ясування дискусійних геологічних проблем, виділення двох різновікових комплексів (білопотоцького й діловецького) та двох циклів регіонального метаморфізму з різними термодинамічними й фаціальними умовами.

Учасники VIII з'їзду Українського мінералогічного товариства. ІГМР НАН України, Київ, жовтень 2011 р. Зліва направо сидять: В. Павлишин, О. Матковський, І. Наумко, І. Мисяк, Г. Кульчицька, стоять: Д. Возняк, П. Білоніжка, Ю. Галабурда.

Підсумок першого етапу досліджень у Карпатах Орест Іллярович підвів у фундаментальній монографії *Геология и полезные ископаемые Украинских Карпат* (М. П. Габинет, Я. О. Кульчицкий, О. И. Матковский. Ч. 1. *Стратиграфия и литология*. 1976; М. П. Габинет, Я. О. Кульчицкий, О. И. Матковский, А. А. Ясинская. Ч. 2. *Тектоника, вопросы литогенеза, магматизма и метаморфизма, закономерности размещения полезных ископаемых*. 1977), у якій різнобічно схарактеризовано домезозойські геологічні утворення, металеві й неметалеві корисні копалини.

Надалі карпатська тематика О. Матковського розширювалася й поглиблювалася. Зокрема, він активно вивчав молоді післямагматичні метасоматити, пов'язані з ними рудопрояви й родовища, найбільше – золоте зруденіння. Нова тема супроводжувалась новими публікаціями, у тім числі двома колективними монографіями: *Типоморфизм минералов полиметаллических и ртутных месторождений Закарпатья* (соавт. Б. В. Зациха, В. Н. Квасница, С. А. Галий, 1984) і *Околорудные метасоматиты Закарпатья* (соавт. И. П. Щербань, Л. В. Копылова и др., 1988).

За дорученням Президії АН вищої школи України академік-секретар відділення наук про Землю В. Павлишин вручає О. Матковському найвищу академічну відзнаку – нагороду Святого Володимира. Листопад 2009 р.

За свідченням біографів О. Матковського, найвагомішим є внесок ученого у вивчення золотого зруденіння Українських Карпат. І тут мусимо згадати його принципово важливу публікацію *Проблеми золотоносності Українських Карпат* (співавтор Є. К. Лазаренко), у якій уперше ґрунтовно й масштабно узагальнено всі значущі дані з цієї завжди актуальної проблеми. Автори виділили та схарактеризували вісім основних золотоносних районів Карпат, серед яких найперспективнішими, на їхню думку, є Рахівський та Берегівський райони. Вони і стали об'єктами дослідження Ореста Ілляровича, його учнів і львівських колег, що сприяло відкриттю родовищ золота в Закарпатті, підрахунку їхніх запасів, розробці технологічних проблем, відкриттю близько десяти нових для краю мінералів – алтаїту, беріту, геситу, козаліту тощо.

Як подвиг можна оцінити нечувано сміливий наступний крок О. Матковського. Він ініціював і обґрунтував видання не окремої монографії, а цілої серії *Мінерали Українських Карпат*, у якій є провідним автором, співредактором або головним редактором. Уже вийшли друком усі п'ять книг серії (1990–2014), у яких схарактеризовано близько 330 мінеральних видів і різновидів. У них остаточно визначено мінерогенічну специфіку Українських Карпат.

Карпатський мінералогічний матеріал Орест Іллярович помістив у відомому довіднику *Мінерали України* (1990), він також відіграв важливу роль у публікації науково-популярної книги *Природные кристаллы Украины* (соавт. В. Н. Квасница, В. И. Павлишин, 1990), удостоєної спеціального диплома Всесоюзного мінералогічного товариства.

Мені випало щастя чимало співпрацювати з Орестом Ілляровичем, однак найбільше задоволення я отримав від спільної роботи над двома підручниками – *Генезис мінералів* (В. І. Павлишин, О. І. Матковський, С. О. Довгий, 2003, друге видання – 2007) і *Основи*

мінералогії України (О. Матковський, В. Павлишин, Є. Сливко, 2009), які отримали високу оцінку рецензентів, у тім числі за кордоном, і стали підручними книгами студентів, наукових і практичних працівників. В освітянському середовищі високо котується також навчальний посібник О. Матковського та Б. Пирогова *Прикладна мінералогія* (2002).

Відчутний внесок зробив О. Матковський і в розробку загальномінералогічних проблем, що стосуються аналізу й формулювання основних понять і завдань мінералогії, акцесорних мінералів, термінів гемології, класифікації й термінології деяких груп мінералів, біомінералогії, мінералогічної кристалографії, історії мінералогії тощо.

Згадаємо також про величезну науково-організаційну та громадську діяльність О. Матковського, спрямовану на розвиток мінералогічної науки, передусім мінералогії України.

Отже, потужна та рекордно тривала науково-педагогічна, навчально-методична, науково-організаційна та громадська діяльність О. Матковського ознаменувалася вагомими новачійними результатами – сотнями статей, десятками монографій, підручників і посібників, інтенсивним розвитком на новому рівні львівської регіонально-мінералогічної школи, неймовірно активною науково-організаційною діяльністю, зокрема, щодо проведення регулярних нарад і зустрічей, у тім числі Наукових читань імені академіка Євгена Лазаренка, широкомасштабною видавничою діяльністю. Тому маємо всі підстави – якісну наукову та навчальну продукцію, численних учнів, наукову школу, результативну науково-організаційну діяльність – стверджувати: Орест Іллярович Матковський є видатним і загальноновизнаним, тобто класичним ученим, який зробив суттєвий внесок у стародавню й вічно молоду мінералогічну науку.

*Стаття: надійшла до редакції 27.08.2014
прийнята до друку 02.12.2014*

**LIVING CLASSIC OF UKRAINIAN MINERALOGY
(BY THE 85th BIRTHDAY OF HONOURED PROFESSOR
OREST MATKOVSKYI)**

V. Pavlyshyn

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
90, Vasylkivska St., 01022 Kyiv, Ukraine
E-mail: V.I.Pavlyshyn@gmail.com*

The article is devoted to the 85th anniversary of the outstanding scientist and mineralogist, professor of Ivan Franko National University of Lviv O. Matkovskiy. The diverse scientific and organizational activities of scientist aimed at developing mineralogy of Ukraine are described.

Key words: Orest Illyarovich Matkovskiy, mineralogy, accessory minerals, regional mineralogy, Ukrainian Shield, Ukrainian Carpathians, Ivan Franko National University of Lviv.

**ЖИВОЙ КЛАССИК УКРАИНСКОЙ МИНЕРАЛОГИИ
(К 85-ЛЕТИЮ ЗАСЛУЖЕННОГО ПРОФЕССОРА
ОРЕСТА МАТКОВСКОГО)**

В. Павлишин

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
ул. Васильковская, 90, 01022 г. Киев, Украина
E-mail: V.I.Pavlyshyn@gmail.com*

Статья посвящена 85-летию известного ученого-минералога, профессора Львовского национального университета имени Ивана Франко О. Матковского. Освещено разнообразную научную и организаторскую деятельность ученого, направленную на развитие минералогии Украины.

Ключевые слова: Орест Ильярович Матковский, минералогия, акцессорный минерал, региональная минералогия, Украинский щит, Украинские Карпаты, Львовский национальный университет имени Ивана Франко.